

/// Krajcsír Lukács

=== **Két „öregember” barátsága** =

Mikor két kormányfő közötti jó viszony elősegítette a megbékélést

Michael Borchard: *Egy nem mindennapi barátság. David Ben-Gurion és Konrad Adenauer.*

MCC Press Kft., Budapest, 2023. 400 oldal

„Becsületünket nem adhatjuk el pénzért. Vé-
rünket nem lehet áruval jóvátenni. Eltöröljük
a szegényt!” – ígérte meg Menachem Begin,
a jobboldali Herut párt vezetője és később Iz-
rael miniszterelnöke, amikor tudomást szerzett
arról, hogy az izraeli kormány 1952. szeptem-
ber 10-én jóvátételi szerződést kötött a Német
Szövetségi Köztársasággal (az NSZK-val).¹ An-
nak ellenére, hogy a Luxemburgban tárgyaló
bonni kormányzat valóban nagy hajlandóságot
mutatott mind a holokauszt túlélőinek fizetendő
kártérítés, mind az Izraelnek szállítandó
árúk és szolgáltatások terén, a közel-keleti or-
szágban sokan – korántsem alaptalan módon
– megütközéssel és némi ellenszenvvel fogad-
ták a megállapodást. Ugyanis sokan úgy vélték,
hogy a náci Németország „utódaival” csak
évtizedek, Begin szavait idézve, akár „száz év múlva” normalizálódhatnak az állam-
közi kapcsolatok – és még akkor is csak szigorú feltételekkel és egy bizonyos szintig.²

1 == Goldberg, 2012.

2 == Borchard, 2023: 155.

Ugyanakkor az, hogy végül nem kellett évtizedeket várni a megbékélésre, leginkább két, eltérő nézeteket valló, de ennek ellenére egymással meglepően szívélyes viszonyt kialakító politikusnak az érdeme: izraeli oldalról David Ben-Gurion miniszterelnöké, német részről pedig Konrad Adenauer kancelláré. Annak ellenére, hogy mindketten központi szerepet játszottak a folyamatban, még magáról az izraeli–német közeledés útjáról is meglepően kevés konkrétum van jelen nemcsak a magyar, hanem az – izraeliekén és németeken kívüli – nemzetközi köztudatban is. Egyáltalán nem jobb a helyzet a szakirodalom terén sem: amíg a francia–német közeledésről és évszázados ellenségeskedés fokozatos leküzdéséről valóban könyvtárnyi forrás áll rendelkezésre, addig Izrael és az NSZK vonatkozásában még angolul is meglepően gyér a felhozatal.³ Természetesen erre jogosan lehetne azzal válaszolni, hogy a Bonn és Párizs közötti olvadás segített elvetni egy „összeurópai együttműködés” magjait, amelyből aztán szárba szökkenhetett az Európai Unió, így a francia–német megbékélés nagyobb mértékben meghatározta Európa – és egyben a világ – történelmének alakulását, mint ahogyan azt az izraeli–német megbékélés tette. Ennek ellenére ez utóbbi jelentőségét sem szabad teljesen alábecsülni: alapvetően hozzájárult Izrael nemzetközi pozíciójának megerősödéséhez és gazdasági problémáinak mérsékeléséhez, miközben ezzel párhuzamosan az NSZK bizonyíthatta a „barna múlttal” való szakítását, a Nyugat iránti elkötelezettségét és a nemzetközi rendszerben betöltött lényeges szerepét. Vajon Michael Borchard 2019-ben németül megjelent, majd 2023-ban magyarra lefordított könyvével sikerült-e ezt a vákuumot megfelelően kitölteni?

A kérdés megválaszolásához legelőször is szükséges kitérni magára a szerzőre és a könyv megszületésének körülményeire. A müncheni születésű, politológus és újságíró végzettségű Borchard a Konrad-Adenauer-Stiftung (KAS) Politikai és Tanácsadói Osztály vezetője volt. Az évek során igencsak széles érdeklődési, szakmai és publikációs tevékenységet fejtett ki: Konrad Adenauer életével éppúgy foglalkozott, mint a német föderalizmus kérdéseivel vagy a szociális reformokkal.⁴ A szerző az *Egy nem mindennapi barátsággal* kapcsolatos intenzív kutatómunkát 2014 és 2017 között végezte el. Munkájában segítette az is, hogy közben kinevezték a Kereszténydemokrata Párt (CDU–CSU) Politikai Archívum vezetőjének, és pár évet Izraelben töltött. Elmondása szerint leginkább az készítette a könyv megírására, hogy amíg az izraeli és a német akadémikus és elemzői szféra csak úgy ontotta magából a jóvátételi egyezményről szóló rengeteg, gyakran egymással vitatkozó műveket, addig ezekben meglepő módon Konrad Adenauer és David Ben-Gurion közötti „kémianak” alig vagy egyáltalán nem tulajdonítanak szerepet.⁵ Borchard meggyőző-

3 = = Önálló angol nyelvű tanulmánykötet vagy monográfia alig készült 2020 előtt. Például: Sharett, 2011. 2020 után viszont látványosan nőtt a számuk, mint ahogyan Marwecki (2022) vagy Tovy (2023) könyvei bizonyítják.

4 = = Konrad Adenauer Stiftung.

5 = = Borchard, 2023: 26.

dése, hogy a két politikus barátsága nélkül évtizedeket vett volna igénybe a folyamat, mert az ellenzők csírájában fojtották volna el az első próbálkozásokat, és később még inkább megnehezítették volna a közeledést.

Bár elsőre úgy tűnhet, hogy a négyszáz oldalas könyv szokatlanul tagolt a maga több mint ötven – köztük néhány csak két-három oldalas – fejezetével, az alábbi négy fő egységből áll: Adenauer és Ben-Gurion párhuzamos életútja; a jóvátételi szerződés menete és körülményei; a két államférfi közötti személyes találkozók; végül az „örökségük” állapota, vagyis az izraeli–német kapcsolatok állása a 21. században. Borchard a monográfia körülbelül első száz oldalát Adenauer és Ben-Gurion élettörténetének szentelni, hiszen anélkül aligha lenne érthető, hogy a számos jellembeli és tapasztalati különbözőségük ellenére miképp tudtak ilyen bensőséges viszonyt kialakítani. A szerző elsősorban a főszereplők politikai és közéleti szerepléseire, vallási és nevelési hátterére, illetve kapcsolati hálójára fókuszált. Ebből a szempontból kiemelten fontos Adenauer kölni zsidósághoz fűződő viszonyának részletes ismertetése – őt annyira érdekelte a cionizmus eszméje, hogy jiddisül is megtanult. Főpolgármestersége (1917–1933) alatt rendszeresen tett filozemita gesztusokat, és később védelmet nyújtott a helyi zsidóság számára. Annak ellenére, hogy a náci rezsim 1934-ben eltávolította a főpolgármesteri székéből, közéleti ténykedése későbbiekben sem szűnt meg. Sőt, a náciikkal való szembekerülését jól szimbolizálta, hogy a Hitler elleni 1944. július 20-i merényletet követően börtönbe zárták, és feltették arra a listára, akikkel a „visszavonulás során végezni” kellett volna – ez végül egy Abwehr (a német katonai hírszerzés) főhadnagy fiának közbenjárására nem történt meg, mert kiengedték a börtönből, és így Adenauer el tudott rejtőzni. A háború után részt vett a Rajna-vidéki Kereszténydemokrata Unió (*Christlich Demokratische Union Deutschlands / CDU*) megszervezésében, és 1949-ben a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) első kancellárja lett. Egyáltalán nem volt könnyű dolga: az ország gazdasági talpra állítása, Németország visszavezetése a nyugati világba, a kommunista hatalomátvétel megakadályozása, a múlt bűneivel való leszámolás – lényegében egy „második államalapítást” kellett végrehajtania.⁶

6 = = Természetesen ez utóbbit a gyakorlatban egyáltalán nem úgy sikerült megvalósítani, ahogyan azt kezdetben az Adenauer-kormány elképzelte. Ugyanis az államapparátus széles körben alkalmazott egykori, magas rangú náci tisztviselőket. A leghírhedtebb az ún. Globke-ügy volt: Hans Globke tanácsadó ugyanis részt vett a nürnbergi törvények megszövegezésében. Az 1950-ben kirobbant botrány, az SPD bírálatai és a külföldi – főleg a szocialista blokkból és Izraelből érkező – kritikák ellenére Adenauer egészen 1963-as távozásáig kitartott mellette, és nem menesztette a posztjáról. A szakirodalomban mai napig vita tárgya, hogy Globke-ügy hátráltatta-e egyáltalán az Izrael és NSZK közötti megbékélést vagy sem. Borchard a könyvében pár oldal erejéig szintén foglalkozik a botrány következményeivel, de a közeledésben részt vevő személyekre hivatkozva megerősíti, hogy a német baloldali és külföldi támadások eltúlozták a tanácsadó náci múltjának jelentőségét a normalizációban. Borchard, 2023: 238–242.

Ebből a szempontból igencsak hasonló munkát kellett elvégeznie Ben-Gurionnak is, hiszen neki ügyes politikálással kellett megteremtenie egy zsidó állam működésének alapjait, és elfogadtatni azt a nemzetközi közösséggel. Ben-Gurion a lengyelországi Płońskban született, eleinte földművesként dolgozott, majd csatlakozott a cionista munkásmozgalomhoz. Tevékenyen közreműködött a Palesztinában lévő zsidó önkéntes milícia (a későbbi Hagana) megszületésében és a nemzetközi Zsidó Ügynökség működésében. Azonban az észrevehető, hogy Borchard kevésbé igyekszik olyan átfogóan bemutatni Ben-Gurion életét, mint Adenauerét – ezt inkább az olyan, a műben többször idézett izraeli kollegáira hagyja (Mihael Bar-Zohartól egészen Tom Szegevig), akik kutatásaikból kifolyólag sokat foglalkoztak a miniszterelnökkel.⁷ Ehelyett inkább a két politikus közötti hasonlóságokra és különbségekre koncentrálnak, nemegyszer anekdotákon keresztül mutatva be azt. A recenzió elkészítője számára a legérdekesebb történetet az úgynevezett „Adenauer-kenyér” és „Ben-Gurion-rizs” megszületése, elterjedése és jelentősége jelentette, amely mindkét férfi magasfokú szervezői képességéről és elismertségéről állított ki bizonyítványt.⁸ Ennél a résznél az egyetlen komolyabb kifogásolnivalót inkább az jelenti, hogy a szerző néha megakasztotta a kronologikus menetet. Vagyis részletesebben kitért olyan témákra is, mint Adolf Eichmann letartóztatása és pere – ez pedig azért zavaró, mert ezek időrendben később történtek, mint a német-izraeli jóvátételi egyezmény.

A könyv következő része a normalizációs tárgyalásokkal, azok előzményeivel és számos ellentmondásával foglalkozik. Ugyanis az egy dolog, hogy a két ország vezetője miképp képzelte el a megbékélést, de az teljesen más, hogy az alárendeltjeik miképp valósították meg a gyakorlatban. Többen közülük egyáltalán nem rejtették véka alá a másik féllel kapcsolatos fenntartásaikat és ellenszenvüket, ezáltal nemegyszer akadályozva a közeledést. A megbízottak jelentősége azért sem elhanyagolható, mert Adenauer és Ben-Gurion ekkoriban még személyesen nem találkozott egymással, hanem közvetve – például Dwight D. Eisenhower amerikai elnökön vagy Charles de Gaulle francia államfőn keresztül – érintkezett egymással. Borchard érdeme, hogy nemcsak a megállapodást elősegítőkre (Nahum Goldmannra, a Zsidó Világkongresszus elnökére, vagy egy Karl Marx nevű német újságíróra) tér ki, hanem azokra is, akik elviekben egyetértettek a jóvátétellel, de annak megvalósulását teljesen máshogy képelték el, s így a tárgyalások során inkább hátráltató tényezőnek bizonyultak, ilyen volt például Fritz Schäfer nyugat-német pénzügyminiszter vagy Mosé Sárett izraeli külügyminiszter. Ugyanakkor szükséges hozzátenni, hogy Borchard mégis kihagy néhány fontos személyt, többek közt Németország Szociáldemokrata Pártja (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands / SPD*) vezetőjét, későbbi kancellárt, Willy Brandtot. Pedig nélküle a pártja aligha szavazta volna meg az

7 = = Bar-Zohar, 2003; Segev, 2019.

8 = = Borchard, 2023: 108–111.

egyezményt vagy alakított volna szoros pártközi együttműködést Ben-Gurion pártjával (a Mapajjal) – így nem alaptalan feltenni azt a kérdést, hogy Borchard munkahelyeinek tükrében Brandt szerepének ilyen mértékű negligálása nem személyes és/vagy politikai okokból történt-e meg?⁹

Mindezeknél nagyobb hiány jelent, amikor a szerző lényegében adós marad azzal a kérdéssel is, hogy egyáltalán mi tette szükségessé a jóvátételi egyezményt és a normalizációt. Igaz, Borchard felsorol egy-két indokot, mint Izrael gazdasági problémái és a tabula rasa a nyugatnémet külpolitikában, de azért ennél több tényező állt a háttérben.¹⁰ Például a hidegháború alakulását jelentősen befolyásoló események és folyamatok: az 1952-es amerikai elnökválasztás kimenetele (Eisenhower győzelme); a német hadsereg felfegyverzése és NATO-ba való integrálása; Izrael feszült viszonya Nagy-Britanniával; a keleti blokk tagjai és a közel-keleti állam közötti, korábban rendkívül jó kapcsolatok megromlása, az antiszemita húrokat pengető koncepciók perек (Csehszlovákiában Rudolf Slánský és társai, Szovjetunióban a „cionista orvosok összeesküvése”) következtében.

Minden felmerülő nehézség dacára végül 1952 szeptemberében Luxemburgban tartották meg a találkozót, ahol szeptember 10-én aláírták a Luxemburgi Megállapodást. Ennek értelmében a bonni kormány vállalta, hogy a következő tizennégy évben hárommilliárd márka értékben fizet jóvátételt mind Izraelnek, mind a holokauszt túlélőinek – nemcsak készpénzben, hanem áruk és szolgáltatások (fegyverektől a befektetéseikig) formájában is. Ennek jelentősége leginkább abban rejlett, hogy korábban önszántából egyetlen állam sem kötelezte el magát ilyen nagyságú kártérítésre, de nem elhanyagolható az sem, hogy először ismertek el egy olyan államközi szerződést, amely értelmében Izrael képviselhette a világ teljes zsidóságát.

Ami igazán különlegessé teszi ezeket a fejezeteket, az a politológus azon erőfeszítése, hogy a primer és szekunder forrásokat felhasználva leszámol az izraeli-német közeledést övező néhány mítosszal. Többek között ide sorolható, hogy az Egyesült Államok és a nyugat-európai országok magatartása korántsem volt támogató, és Washington egyáltalán nem biztatta Bonnt a Tel-Avivval való megállapodásra – és vice versa. Sőt, pont ellenkezőleg: az elnöki adminisztrációkban néha-nhan a német antiszemita érzelmek felszításától és az arab országokkal való viszony további romlásától tartottak, így ódzkodtak bármilyen közvetítő szerep elvállalásától. Mások a gazdasági következmények miatt aggódtak, hiszen szerintük az éppen újjászülető NSZK gazdasága megroppanhat az önként vállalt kötelezettségek súlya alatt. Horribile dictu, attól is tartottak, hogy végül maguknak az amerikaiaknak kell a németek helyett kifizetni a jóvátételt, ami csak az amerikai gazdaságot terhelte volna meg.

9 = = Bővebben a témáról lásd: Giertz–Haarman, 2005.

10 = = Borchard, 2023: 120–123.

A szerző éppúgy leszámol néhány izraeli ellenállást övező mítosszal is, ilyen például a máig vitatott Adenauer elleni merényletkísérlet (1952-ben) vagy Dov Silanszki litvániai zsidó (magán)akciója, amikor fel akarta robbantani a tel-avivi külügyminisztériumot. Ezzel párhuzamosan Borchard helyén kezeli az arab országok részéről kifejtett ellenállást is, mivel ők egyáltalán nem voltak abban a helyzetben, hogy érdemben befolyásolják a bonni kormány szándékát. Természetesen egymást érték a tiltakozások és fenyegetések, de végül egyik arab állam sem alkalmazott bojkottot, szakította meg a diplomáciai kapcsolatait az NSZK-val, vagy utasította ki az ott dolgozó nyugatnémet állampolgárokat – ez utóbbiról úgyszólván sok tévedés és túlzás csontosodott meg a köztudatban.¹¹ Ugyanakkor szükséges hozzátenni, hogy a legtöbb tárgyi tévedést tartalmazó mondat pont az arabokat érintő fejezetekben fordul elő. Mohamed Nadzsíb egyiptomi államfő volt, nem miniszterelnök; Ahmad Daúk nem a Luxemburgi Megállapodás megkötése előtt, hanem nyolc évvel később (1960-ban) volt a független Libanon miniszterelnöke; vagy a jóvátételi megállapodás után nem „gyorsan”, hanem fél évvel később utazott Egyiptomba egy keletnémet delegáció.¹²

Borchard könyvének harmadik részében ismét visszatér a mikroszintre, vagyis Adenauer és Ben-Gurion kapcsolatára helyezi a hangsúlyt. A mindkét országban „Öregembernek” hívott politikusok közötti első személyes találkozási az Egyesült Államokban került sor, még 1960-ban – a könyv borítóján szereplő fénykép is ennek a meglepően baráti légkörben lefolytatott beszélgetésnek a hangulatát idézi meg. A szerző kitér minden apró mozzanatra, gesztusra, humoros anekdotára vagy véleménykülönbségre. Azonban még a legnagyobb világnézeti különbségek – például az Afrika és Ázsia országaihoz való teljesen eltérő hozzáállás – sem tudták megmérgezni a két férfi közötti barátságot. Ráadásul ez sokkal maradandóbbnak bizonyult, mint a politika frontvonalában betöltött vezetői posztjuk, amely ironikus módon mindkettőjükénél egyazon évben (1963-ban) ért véget. Ben-Gurion unszolásának engedve Konrad Adenauer 1966-ban baráti látogatást tett Izraelbe, és felkereste őt a lakhelyén – ez egyben a két férfi közötti barátság megpecsételését jelentette. Az egykori német kancellár kellemes és meghatározó élményekkel távozott a közel-keleti államból, annak ellenére, hogy a Lévi Eskól vezette kabinetben sem mindenki fogadta őt örömmel, és ezt nemegyszer a vendég tudomására is hozták, mégpedig kisebb diplomáciai „bakik” és utcai tiltakozások formájában. Az út szimbolikus jelentőségét csak tovább növelte, hogy Adenauer alig egy évvel később halt meg, és Ben-Gurion személyesen elkísérte őt az utolsó útjára – a volt miniszterelnök hat évvel később követte a barátját.

11 == Elsősorban az Egyiptomba és Szíriába menekült egykori náci katonatisztekre, mérnökökre és tudósokra kell gondolni. Az ezzel kapcsolatos veszélyt (a helyi hadseregek modernizációjában játszott szerepüket és a vegyifegyver-programban kifejtett tevékenységüket) eleinte mindkét fél eltűlozta.

12 == Borchard, 2023: 192–193, 195.

A könyv az izraeli–német viszony elmúlt körülbelül húsz évét ismertető fejezetekkel zárul – ez egy politológiai jellegű írástól egyáltalán nem meglepő dolog, de egy történészi munkában már kifejezetten bátor lépésnek számít, ami elszülhet jól is, de rosszul is. Még maga a szerző is hangsúlyozta a monográfiája elején, hogy az aktuálpolitikai „kitekintés mindig merészségnek számít, egyesek számára akár még tabunak is tekinthető, egy politológus számára azonban már-már kötelező”.¹³ Ezzel a megállapítással a recenzió írója – aki egyszerre nemzetközi kapcsolatok elemzője és történész – maradéktalanul egyetért, de sajnos el kell ismernie, hogy mégis az utolsó fejezetek képezik az egész könyv Achilles-sarkát. Leginkább azért, mert Borchard az izraeli–német viszony elemzését igencsak szelektíven végzi el, vagyis Adenauer és Ben-Gurion halálát követően csak Angela Merkel 2005-ös hatalomra kerülésétől veszi fel a fonalat. Ide tartozik a kancellárasszony izraeli útja, a német Delfin-tengeralattjárók megvásárlásának ügye vagy a berlini holokauszt-élművi körüli viták. Így viszont alig vagy egyáltalán nem kerülnek bele más, Bonn (majd Berlin) és Tel-Aviv (majd Jeruzsálem) kapcsolatára pozitívan vagy negatívan ható események és folyamatok – még említés szintjén sem. Többek között ide sorolható: Willy Brandt 1973-as izraeli útja és bocsánatkérése; a német vállalatok Irak felfegyverzésében és vegyifegyver-programjában játszott szerepe; a német újraegyesítés; vagy a német belpolitikai harcok, amit Szaddám Huszein idézett elő, amikor ballisztikus rakétákkal lőtte Izraelt, hogy így vonja be az országot az Öböl-háborúba.¹⁴ Sőt, önmagában Helmut Kohl kancellári ténykedésének teljes kihagyása is felvet bizonyos kérdéseket, hiszen Borchard a CDU Politikai Archívumának vezetőjeként két-három releváns iratot könnyen beemelhetett volna a művébe, de nem tette meg. Éppúgy kitérhetett volna Adenauer és Ben-Gurion jelenlegi megítélésére és/vagy a velük kapcsolatos emlékezetpolitikára. Mivel ezeket egyáltalán nem tette meg, teljesen feleslegesnek érződik az aktuálpolitikára való hosszabb, de mégis hiányos kitekintés. Főleg annak tükrében nevezhető problémásnak, hogy mindezeket az oldalakat a szerző inkább más, a könyv címéhez kronológiai szempontból jobban passzoló témáknak szentelhette volna. Példának okáért: szinte semmi nem derül ki az azal kapcsolatban, hogy az NDK miképp viszonyult az NSZK megbékélési politikájához és Izraelhez. Hogyan reagáltak a kommunista pártban a jóvátételi egyezményre? Megpróbálta-e szabotálni a keletnémet diplomácia vagy az állambiztonság (Stasi) a normalizációt?

Borchard két államférfi barátságán keresztül ismertetett egy olyan témát, amely Izraelen és Németországon kívül kevésbé van a köztudatban. A politológus a monográfiájában megkísérelte bemutatni, hogy a nemzetek közötti megbékélés egy rögzös és buktatókkal teli út, melynek során nagyon sok minden múlik az államfők közötti személyes kapcsolatokon. A bevezetőben hangoztatott vállalásait Borchard

13 == Borchard, 2023: 28.

14 == Bővebben a témáról: Hevő, 2023.

maradéktalanul teljesítette. Ugyanakkor a probléma akkor kezdődik, amikor a szerző megpróbál kilépni a cím által is meghatározott időbeli keretből. Az utolsó fejezetek inkább elbizonytalanítják az olvasót, aki könnyen érezheti úgy, hogy egyáltalán nem tudja megválaszolni a kérdést: műfaji szempontból milyen jellegű könyvet tartott eddig a kezében? Történést? Összehasonlító biográfiát? Politológiát? Nemzetközi kapcsolatokról szólót? A felmerülő hiányosságok és problémák miatt lényegében mindegyik meghatározás igaz lehet rá – és közben egyik sem.

=== Hivatkozott irodalom ===

Bar-Zohar, 2003

Bar-Zohar, Michael: *Ben-Gurion. A Biography*. Magal Books, Tel-Aviv.

Borchard, 2023

Borchard, Michael: *Egy nem mindennapi barátság – Dávid Ben-Gurion és Konrad Adenauer*. MCC Press Kft., Budapest.

Giertz-Haarman, 2005

Giertz, Petra – Haarman, Sven: „*Our Normal Relations are of a Very Special Character*”: *Willy Brandt, the Federal Republic of Germany and Israel*. Friedrich-Ebert-Stiftung, Bonn.

Hevő, 2023

Hevő Péter: *Vissza a fegyverekhez? A hadsereg és külpolitika kapcsolata az újraegyesített Németországban*. ELTE Társadalomtudományi Kar, Budapest.

Marwecki, 2020

Marwecki, Daniel: *Germany and Israel. Whitewashing and Statebuilding*. Hurst, London.

Segev, 2019

Segev, Tom: *A State at Any Cost: The life of David Ben-Gurion*. Apollo, London.

Sharett, 2011

The Reparations Controversy: The Jewish State and German Money in the Shadow of the Holocaust 1951–1952. Edited by Yaakov Sharett. De Gruyter, Berlin.

Tovy, 2023

Tovy, Jacob: *Israel and the Question of Reparations from Germany. Post-Holocaust Reckonings (1949–1953)*. Walter de Gruyter GmbH, Berlin–Boston.

=== Internetes hivatkozások ===

Goldberg, 2012

Goldberg, Ari Ben: After six decades, 80,000 former USSR Nazi victims to get compensation. <https://www.timesofisrael.com/germany-agrees-to-historic-restitution-payments-to-80000-holocaust-victims-living-in-the-former-soviet-union/> (utolsó letöltés 2023. október 30.).

Konrad Adenauer Stiftung

Konrad Adenauer Stiftung: Dr. Michael Borchard. <https://www.kas.de/de/mitarbeiter/detail/-/content/michael-borchard> (utolsó letöltés 2023. október 30.).

Kulcsszavak

=====

holokauszt, Izrael, NSZK, zsidóság

Israel, Anny a Függetlenség Napján
(Ben Gurion a tribünön), 1953.

Fotó: Dokuforte / Raphael Ventura

= *The Friendship between Two Old Men* =

When Reconciliation is Boosted by the Good Relations of Two Statesman

/// A BOOKREVIEW ON

Michael Borchard: *Egy nem mindennapi barátság. David Ben-Gurion és Konrad Adenauer.*

[An Impossible Friendship – David Ben-Gurion and Konrad Adenauer].

MCC Press Kft., Budapest, 2023, 400 p.

In his book, Michael Borchard – the head of the research department at the Konrad Adenauer Foundation’s Archive for Christian Democratic Policy (ACDP) – presents how difficult it was to establish the diplomatic relations between the Federal Republic of Germany and Israel. It had so many possible pitfalls that it seemed almost “impossible” to achieve in the first decades of the Cold War. Although there were some common interests between the two countries, the whole process could not have happened without Konrad Adenauer and David Ben-Gurion. In his monography, Borchard tries to convince the reader that without the combination of these two forceful politicians it would certainly have taken considerably longer for Germany and Israel to come to terms with each another. Although there are some gaps in the main events, inconsistent shifts and minor mistakes in the book, it is worth reading: it provides a good insight into a subject that is barely known internationally.